

عقاید

استدلالاتی (۱)

علی ربّانی گلپایگانی

رَبَّانِي گِلپایگانی، علی، ۱۳۴۴ -
عقاید استدلالی (۱) / علی ربّانی گِلپایگانی. - قم: سنابل، ۱۳۸۴

ج.
ISBN: 964-8829-06-3 (۵): ۱۷/۵۰۰ ریال (ج. ۵):

کتابنامه.

این اثر قبلاً توسط مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران منتشر گردیده است.
۱. کلام شیعه امامیه - قرن ۱۴ - راهنمای آموزشی. ۲. شیعه - اصول دین - راهنمای آموزشی. ۳.
شیعه - عقاید - راهنمای آموزشی. الف. عنوان

۲۹۷/۴۱۷۲

BP ۲۱۶ / ر ۲ ع ۷

۱۳۸۴

مرکز نشر سنابل

● شناسنامه کتاب

- نام کتاب: ..... عقاید استدلالی (۱)
- نویسنده: ..... علی ربّانی گِلپایگانی
- ناشر: ..... انتشارات سنابل
- برنامه ریزی و نظارت: ..... مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران / معاونت پژوهش
- حروفچینی و صفحه آرایی: ..... واحد نشر / مدیریت تألیف و تدوین متون
- چاپخانه: ..... قدس
- نوبت چاپ: ..... اول - بهار ۸۳
- شمارگان: ۲۵۰۰
- قیمت: ۱۷/۵۰۰
- تعداد صفحه و قطع: ..... ۲۷۶ صفحه - وزیری

شابک: ۹۶۴-۸۸۲۹-۰۶-۳

آدرس: قم، دارالشفاء، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران

تلفن مرکز پخش: ۰۲۵۱-۷۸۳۰۹۴۰

پایگاه اینترنتی: www.Whc.ir

فهرست موضوعات

۷.....	پیشگفتار
۸.....	مقدمه
۱۳.....	درس اول: چرا باید خدا را بشناسیم؟
۱۹.....	درس دوم: راههای شناخت خداوند
۳۱.....	درس سوم: فطرت و خداشناسی
۴۳.....	درس چهارم: نظم و خداشناسی
۴۹.....	درس پنجم: تحلیل اشکال‌های هیوم بر برهان نظم
۵۷.....	درس ششم: برهان حدوث
۶۳.....	درس هفتم: برهان امکان و وجوب
۶۹.....	درس هشتم: توحید صفاتی و ذاتی
۷۷.....	درس نهم: توحید در خالقیت
۸۵.....	درس دهم: توحید در ربوبیت
۹۳.....	درس یازدهم: توحید در عبادت
۱۰۳.....	درس دوازدهم: صفات خداوند
۱۱۱.....	درس سیزدهم: علم الهی

۱۱۹	درس چهاردهم: قدرت و اختیار خداوند
۱۲۵	درس پانزدهم: حیات، ازلیت و ابدیت
۱۳۱	درس شانزدهم: اراده و مشیت الهی
۱۳۹	درس هفدهم: تکلم و کلام الهی
۱۴۷	درس هیجدهم: صفات خبریه
۱۵۷	درس نوزدهم: صفات سلویه
۱۶۵	درس بیستم: عدل و حکمت الهی
۱۷۵	درس بیست و یکم: حسن و قبح عقلی
۱۸۵	درس بیست و دوم: براهین عدل و حکمت الهی
۱۹۷	درس بیست و سوم: غایت‌مندی آفرینش
۲۰۷	درس بیست و چهارم: شرور و نظام احسن
۲۱۷	درس بیست و پنجم: شرور و عدل الهی
۲۲۹	درس بیست و ششم: انسان و اختیار
۲۴۵	درس بیست و هفتم: شبهات جبر گرایان
۲۵۷	درس بیست و هشتم: وجوب تکلیف
۲۶۵	درس بیست و نهم: وجوب لطف

پیشگفتار

حوزه‌های علمیه شیعی، میراث دار تراث جاوید معارف و علوم آل الله، و پاسداران حریم و کیان شریعت و عقاید اسلامی‌اند. این رسالت خطیر، مسئولیت عالمان دین باور را در عرصه تعلیم و تربیت، مضاعف نموده است. دغدغه‌های همیشگی عالمان متعهد و طلاب و فضایی دل‌سوز نسبت به اصلاح و غنا بخشی کمی و کیفی شیوه‌ها، متون و الگوهای آموزشی در راستای بالندگی و پویایی و کارآمدی نظام آموزشی حوزه، ضرورت بازنگری و اصلاح و تدوین و ارایه متون نو و بدیع و کارآمد را مورد تأکید قرار می‌دهد.

البته از یک سو، منزلت و رجعت جایگاه متون درسی در حوزه‌ها و بهره‌مندی از تراث گران‌سنگ و ذخایر ارزش‌مند متون قویم از صلحای سلف، و وزانت و اعتبار مؤلفان آن‌ها ایجاب می‌کند که در بازسازی و اصلاح و تدوین متون درسی، اهتمام و دقت و تأمل خاص و شایسته مبذول گردد. و از سوی دیگر، دگرگونی و تحول در گرایش‌ها، نیازها، انتظارات، شیوه‌ها و الگوهای تعلیم و تربیت، مسئولیت متولیان و متصدیان امر آموزش و پژوهش و برنامه‌ریزی درسی را در حوزه افزون می‌سازد تا به صورت مستمر با آرایه‌بندی‌ها و الگوها و قالب‌های نو و بدیع، و با ارتقای غنای محتوایی به پیرایش و تدوین متون درسی، همت گمارند.

از این رو، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران بر اساس ضرورت‌ها و نیازهای یاد شده، نسبت به اصلاح، بازسازی و تولید متون درسی اقدام نموده و ده‌ها جلد کتاب درسی را طراحی، تدوین و منتشر ساخته است و در این فرایند سعی داشته است که با حفظ اصالت و غنای محتوایی گنجینه‌های ارزش‌مند برجای مانده از عالمان گذشته، با کاربرست تکنولوژی آموزشی و رعایت اصول، معیارها و الگوهای جدید، متونی متناسب با اهداف و در چارچوب برنامه‌ها و سرفصل‌های مصوب، و سطح درک و انتظارات فراگیران ارایه کند.

بیمودن این مسیر بلند و طولانی، نیازمند مساعدت و حمایت همه جانبه اساتید، صاحب نظران، مدیران و طلاب معزز است که با ارایه پیشنهادها، نقدها و دیدگاه‌هایشان ما را در بهبود بخشی و طی نمودن درست و صحیح این مسیر صعب و دشوار، یاری دهند.

در این جا فرصت را غنیمت شمرده و از تمامی دست‌اندرکاران این طرح سترگ، به ویژه مدیریت تألیف و تدوین متون، نویسندگان، کارشناسان و مؤلف محترم تشکر نموده و تلاش خالصانه آن‌ها را ارج می‌نهم.

بِعون الله تعالی و علیه التکلان

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران

معاونت پژوهش

مقدمه

تفکر، تعقل و انتخاب‌گری از ویژگی‌های بارز انسان است. بشر در طول تاریخ زندگی خود با بهره‌گیری از این ویژگی به شناخت جهان پرداخته و بر اساس آن، برای پاسخ‌گویی به نیازهای مادی و معنوی خود راه و رسم ویژه‌ای را برگزیده است. به عبارت دیگر، کنش‌های انسانی در زندگی فردی و اجتماعی او قانون و روش‌های خاصی را می‌طلبد که از نوع نگرش وی دربارهٔ جهان سرچشمه و الگو می‌گیرد، مجموعهٔ این روش‌ها و نگرش‌ها همان چیزی است که اصطلاحاً «دین» نامیده می‌شود که متناسب با نوع جهان‌بینی افراد متفاوت خواهد بود. دین، در یک تقسیم‌بندی کلی به دین الهی و دین غیر الهی تقسیم می‌شود. چنان که دین الهی دو گونهٔ توحیدی و غیر توحیدی دارد و دین توحیدی نیز به اصیل (مصون از تحریف) و غیر اصیل (محرف) تقسیم می‌گردد.

بر این اساس، انسان هیچگاه نتوانسته و نخواهد توانست بدون دین زندگی کند، مقصود از کسانی که اصطلاحاً بی دین نامیده می‌شوند، این است که دین الهی را نپذیرفته‌اند و رسالت بزرگ پیامبران الهی نیز این بوده است که دین الهی اصیل را به بشر معرفی کنند، دینی که شعار اصلی آن تسلیم بودن در برابر خداوند یکتاست ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾^۱ تسلیم بودن در برابر خداوند به این است که انسان جز خداوند را نپرستد و تابع قوانین و احکام الهی باشد. این قوانین و احکام همان است که در اصطلاح «شریعت» نامیده می‌شود ﴿لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شَرْعَةً وَ مَنَاجَا﴾^۲ شریعت الهی، مطابق آنچه از آیات قرآن و احادیث اسلامی به دست می‌آید منحصر در پنج شریعت بوده است که عبارتند از شریعت نوح، شریعت ابراهیم، شریعت

۱. آل عمران / ۱۹.

۲. مائده / ۴۸.

موسی، شریعت عیسی (علیه السلام) و شریعت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) که آخرین شریعت الهی است^۱ و به شریعت اسلام و آیین محمدی (صلی الله علیه و آله) معروف است.

شریعت‌های آسمانی در مبانی و اصول اعتقادی متحد و هم‌آهنگ بوده‌اند و شالوده همه آنها را جهان‌بینی توحیدی تشکیل داده است. ایمان به آفریدگار یکتا و بی‌همتا که دارای برترین صفات کمال است ﴿وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى﴾^۲ و سرای آخرت و این که افراد بشر در آن سرای، جزای افعال نیک و بد خود را خواهند دید. و ایمان به برنامه‌های الهی که توسط پیامبران به بشر ابلاغ گردیده است تا راه درست را از نادرست بازشناسند، عقاید ایمانی در همه شریعت‌های آسمانی است. با این حال، امروزه تنها شریعتی که باید مقیاس عقاید و آموزه‌های ایمانی باشد، شریعت اسلام است، زیرا شریعت‌های دیگر دستخوش تحریف و تغییر قرار گرفته و عقاید نادرستی چون تثلیث و غلو در حق پیامبران در آنها راه یافته است. بنابراین، عقایدی که در این آیین‌های آسمانی به عنوان عقاید ایمانی معرفی می‌شود، فاقد اصالت و اعتبار است. بنابراین، عقاید ایمانی را باید در الهیات اسلامی باز جست نه در الهیات مسیحی و غیره.

الهیات اسلامی از دو منبع عقل و وحی تغذیه می‌کند. نخست عقل با استناد به یک رشته اصول بدیهی و قطعی وجود، علم، قدرت و حکمت خداوند را اثبات می‌کند و بر پایه این آموزه‌های کلامی عقلی ضرورت و عصمت وحی و نبوت را اثبات می‌نماید و از طریق وحی و نبوت همه آموزه‌های ایمانی را باز می‌شناسد. و بار دیگر، با بهره‌گیری از تفکر عقلی به تبیین و تحکیم آن آموزه‌ها می‌پردازد. بر این اساس، اگرچه الهیات اسلامی به نصوص و داده‌های وحیانی نیز استناد می‌جوید، همه جا روش تفکر و تعقل را به کار می‌بندد، زیرا داده‌های وحیانی نیز با یک واسطه به اصول و مبانی عقلی باز می‌گردد. البته، روش تفکر عقلی می‌تواند برهانی یا خطایی یا جدلی باشد، این، به نوع رسالتی که عالم الهیات و متکلم اسلامی

---

۱. شیخ لکم من الدین ما وصی به نوحاً و الذی اوحینا الیک و ما وصی به ابراهیم و موسی و عیسی... شوری / ۱۳. نیز ر. ک: البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۱۷۸ - ۱۷۹.

۲. احزاب / ۴۰ و حدیث منزلت و...

۳. اعراف / ۱۸۰.

بر دوش دارد و غایت و مخاطب او مربوط می‌شود. آن جا که او در پی کسب معرفت تفصیلی و تحقیقی به عقاید ایمانی است، جز دلیل برهانی پذیرفته نخواهد بود، ولی آن جا که در پی ارشاد و تعلیم حقیقت جویان، یا الزام و شکست حقیقت‌گریزان معاند است از روش‌های خطابه و جدال احسن بهره خواهد گرفت. و چنین است که خداوند پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را دستور داده است تا با حکمت و موعظه حسنه مردم را به آیین الهی فرا خواند و در احتجاج با آنان از روش جدال احسن بهره جوید. ﴿ادع الی سبیل ربک بالحکمة و الموعظة الحسنة و جادلهم بالآتی هی احسن﴾^۱

در طول تاریخ الهیات اسلامی، مذاهب و نحله‌های گوناگونی پدید آمده‌اند که در بحث‌های اعتقادی آرای مختلف و روش‌های متفاوتی داشته‌اند. بسیاری از این مذاهب در استناد به ظواهر و نصوص وحیانی یا اتکا به عقل و تحلیل‌های عقلانی راه افراط و تفریط را پیموده‌اند. اهل حدیث و حنابلة از اهل سنت و اخباریان شیعه روش ظاهرگرایی افراطی را برگزیده‌اند، چنان که معتزله در تأویل‌ها و تحلیل‌های عقلانی ظواهر وحیانی به افراط گرویده‌اند. در این میان اشخاص و مذاهبی نیز در صدد برآمده‌اند تا روشی میانه را برگزینند. چنان که ابوالحسن اشعری^۲ و ابومنصور ماتریدی^۳ چنین ایده‌ای داشتند. این که آیا در دست یافتن به مقصود خود کامیاب بودند یا نه، سخن دیگری است که بررسی آن در این مجال نمی‌گنجد.

اگر از سر انصاف و حقیقت‌شناسی در این باره تأمل نماییم خواهیم یافت که در میان مذاهب و نحله‌های کلامی در الهیات اسلامی، یگانه مکتبی که به درستی راه اعتدال را پیموده است، مکتب اهل بیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. آنان که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در رتبه قرآن کریم که ثقل اکبر الهی است بر نشاندشان و ثقل اصغر نامیدشان. و تمسک به آنان را همراه با تمسک به قرآن عامل نجات و رهایی از گمراهی دانست.^۴ چنان که در سخنی دیگر آنان را چونان کشتی نوح دانست^۵ که هر کس به آنان درآویزد از خطر طوفان، که در این جا مقصود

۱. نحل / ۱۲۵.

۲. پیشوای مذهب اشعریه، متوفای ۳۳۰ ه. ق.

۳. پیشوای مذهب ماتریدی، متوفای ۳۳۳ ه. ق.

۴. اشاره است به حدیث ثقلین که از احادیث متواتر اسلامی است.

۵. اشاره است به حدیث سفینه نوح که مورد قبول و اعتنای محدثان اسلامی است.

طوفان باد و غرق شدن در دریای آب نیست، بلکه طوفان آرا و اندیشه‌های هوس‌آلود و خطاآمیز است، رهایی خواهد یافت. و هر کس از آن جدا شود، غرق خواهد گردید. روش آنان - چنان که امام علی علیه السلام بیان کرده است - حرکت کردن از میانه راه است، نه انحراف به راست یا چپ. با چنین روشی است که کتاب و سنت از گزند هر گونه تحریف و تغییری مصون می‌ماند.^۱

متکلمان امامیه، چه آنان که در عصر حضور چونان سربازانی در رکاب امامان معصوم علیهم السلام به جهاد کلامی دست می‌زدند، و چه آنان که در عصر غیبت از کیان عقاید ایمانی هوشیارانه دفاع کرده‌اند، در طریق امامان معصوم علیهم السلام گام نهاده‌اند. اگرچه، به دلیل معصوم نبودن از خطا، نمی‌توان بر همه اندیشه‌های نظری و شیوه‌های عملی آنان مهر تأیید گذارد ولی آنچه مهم است این است که سیاست راهبردی آنها با مبانی و اصول مکتب اهل بیت علیهم السلام طراحی و تنظیم شده است، آنان در هر عصر و زمانی متناسب با شرایط و نیازها، رسالت کلامی خویش را ایفا کرده و در عرصه تدوین و نگارش، متون کلامی ارزشمندی را پدید آورده‌اند که اینک در شمار ذخایر گرانسنگ، تفکر و تمدن علمی اسلامی جای دارد. بدیهی است که سنت تحول و تکامل ایجاد می‌کند که این روش پیوسته تداوم یابد و متکلمان اسلامی با توجه به تحولات و نیازهای عصر خویش در قلمرو گفتار و نوشتار به مسئولیت کلامی خویش جامعه عمل بپوشانند.

کتاب حاضر گامی در همین راستاست. محتوای کتاب یک دوره مسایل اعتقادی و کلامی بر پایه الهیات اسلامی و از منظر مذهب شیعه امامیه است. عقل و وحی (کتاب و سنت) مرجع و داور نهایی در تصمیم‌گیری‌ها و ارزیابی‌ها بوده است. در این میان، از آرا و اندیشه‌های متفکران اسلامی، به ویژه اندیشمندان شیعه امامیه، بهره‌های فراوان برده شده است. و به انگیزه حق‌شناسی و امانت‌داری مصادر و منابع آراء و اندیشه‌های دیگران نقل گردیده و احیاناً نام آنان در متن یا پاورقی آورده شده است. استناد به آرا و اندیشه‌های دیگران، چنان که اشاره شده، با هدف حق‌شناسی و امانت‌داری و نیز احیای نام و نشان متفکران است که در راه

۱. الیمین و الشمال مضلّة و الطريق الوسطی می‌الجادة علیها باقی‌الکتاب و آثار النبوة. نهج البلاغه، خطبة ۱۶.

پژوهش‌های دینی رنج فراوان برده‌اند و هرگز به معنی تقلید و پیروی ساده از آنان نبوده است.

بحث‌های کتاب از نظر ساختاری به روش درسنامه‌ای تنظیم گردیده است و در پایان هر درس پرسش‌هایی از متن درس گزینش شده که دست‌یابی به چکیده بحث‌ها از یک سو و زمینه خودآزمایی از سوی دیگر، را فراهم می‌سازد. از آن جا که روش ایجاز و اختصار در کتاب درسی یک اصل به شمار می‌رود، این شیوه در نگارش کتاب مورد توجه قرار داشته است، با این حال، کوشش شده است نثر کتاب روشن و روان باشد و از اصطلاحات نامأنوس و نامفهوم یا ترکیب‌های کلامی ثقیل و دشوار پرهیز گردد. با این حال، نگارنده کار خود را از نظر محتوا و ساختار مصون از هرگونه نقص و خطا نمی‌داند و نقدهای سازنده اهل نظر را با گشاده‌رویی و امتنان می‌پذیرد.

در پایان یادآوری این نکته را لازم می‌دانم که روی جلد چاپ قبلی این کتاب به اشتباه عنوان «ترجمه کتاب محاضرات فی الالهیات» نوشته شده بود. این مطلب ابهام‌ها و ابهام‌هایی را برای طلاب و دانشجویان محترم برانگیخته بود از این رو، اعلان می‌شود که کتاب «عقاید استدلالی» اثری مستقل است و ترجمه یا شرح «محاضرات فی الالهیات» نیست. البته، از آن جا که هر دو کتاب نگارش یک نویسنده است، و از سوی دیگر، کتاب حاضر به انگیزه جایگزین کتاب «محاضرات فی الالهیات» برای حوزه‌های علمیه خواهران ارجمند نگارش یافته است، بحث‌های کتاب حاضر در فهم مطالب کتاب «تلخیص الالهیات» نقش مؤثری خواهد داشت، چه این که بسیاری از عناوین و سرفصل‌های دو کتاب متناظر و همگون می‌باشد. بر این اساس می‌توان مدعی شد که مطالعه کتاب «اعتقادات اسلامی» راهگشای فهم مطالب کتاب «محاضرات فی الالهیات» است.

امید آن که این اثر در تحکیم و دفاع از اعتقادات اسلامی و تبیین آنها برای جستجوگران اعتقادات حقه اسلامی کامیاب بوده باشد.

قم - حوزه علمیه

علی ربانی گلپایگانی